

radikálisabbnak lennie, ha korszerű s valóban értékes tényezője akar lenni a jövő magyar életnek.

Végigtekintve a rendkívül mélyenjáró és sokoldalú tárgyalásokon, melyeknek hű képét kapjuk a gyűjteményben s melyekben mintegy harmadfélszáz tudós, a magyar tudomány pedagógiai érdeklődésű képviselőinek színe-java vett részt 41 önálló tanulmánnyal és 200-nál több érdemleges hozzászólással, — megállapíthatjuk, hogy nem a kongresszus résztvevőinek együttes szellemén fog múlni, hogy a magyar felsőoktatás jövője üdvösen kialakul-e vagy sem, hanem a tanügyi kormányzat elhatározásának erején és tevékenységének ütemén és gyorsaságán. Az előttünk levő gyűjtemény tartalma a legjobb reményekkel biztat e tekintetben, bár kissé lehangelő, hogy a kongresszus befejezése, tehát közel két esztendő óta semmi sem történt e téren. Szeretnők hinni, hogy az országos kongresszus mégsem volt és mégsem lesz pusztába kiáltott szó s az előttünk levő gyűjtemény nem fog eredménytelen törekvések pusztja irodalmi emléke maradni.

Gyulai Agost.

Dr. Gál Kelemen: Jakab Elek élet- és jellemrajza. Cluj-Kolozsvár. 1938.

Több évtizedes tanárság és több évtizedes igazgatóság után 1925-ben vonult nyugalomba Gál Kelemen, az ismert nevű, kiváló pedagógus, de ezt a szót „nyugalomba“ csak képletes értelemben szabad érteni. Gál Kelemenben van valami a Brassai örökké nyugtalan, örökké tevékenykedést kereső szelleméből. Mindig tanul és tanít s ha már a megváltozott viszonyok miatt ott hagyta is az iskolát, nevelői és iskolaszervező munkájának színterét, a munkát annál kevésbé tudta abbahagyni. Fiatalkorában inkább az iskolavezetés szempontjából, tehát a legjobb értelemben vett gyakorló szempontból érdekelték a nevelés újabb eredményei (*Újabb irányok a pedagógiában.* 1911) és a magyar művelődésre ható nagy pedagógusok (*A jó tanár* c. alatt pompás arcképet rajzolt 1916-ban Kuncz Elekről, a nagy főigazgatóról), a történelmi változások s az iskolától való megválása után pedig teljes erővel és lelkesedéssel fordult az elméleti és történelmi problémák felé. A megváltozott pedagógiai állapotokra éles világot vet *A nemzetnevelés román megvilágításában* című tanulmánya, kitűnő esszét írt Brassairól, a magyartalanság üldözőjéről, és történelmi értékű korszakról *Ferenc Józsefről és koráról*, *A kolozsvári unitárius kollégium történetéről*. Mint sejtethetjük, mind a Ferenc József püspökről írt monográfia, mind a kolozsvári kollégium történetének enciklopedikus ábrázolása nem csupán az unitárius közösség, hanem egyúttal az erdélyi magyarság életének is pragmatikus rajza.

Jakab Elek életrajzában is különös tekintettel van ugyan az unitárius vonatkozásokra, de írásából mégis az erdélyi kultúra és az erdélyi magyar élet történelmi levegője áramlik az olvasóra. Erdélyi korszak elevenedik meg már Jakab Elek gyermekkorának rajzában is, amint halljuk, hogy Szentgerice községben téli időben is már hajnali négy órakor felkölti a falusi fiúkat és lányokat a mester házában elhelyezett csengetyű s amint halljuk, hogy a gyermekek a mester ablakai alatt elmenve kimért egyhangúsággal köszönnek: *Bonum mane, domine rector!* Palatáblákra írnak a kicsinyek és papírra a nagyobb gyermekek.

Aztán következnek a kikérdezés vagy leckefelmondás és hat órákor a reggeli. A gyermekek fát visznek hónuk alatt és szombatonként egy cső törökbúzáat (*sabbatharium*, vagyis szombati ajándék fejében), a jobbmódiak pedig kolbászt, vajjas pogácsát, sajtot, -mézet. Karácsonyra verseket tanultatnak be a gyermekekkel, nem ötletszerűen megválogatva, hanem egyéniségükhöz mérve.

A XIX. század harmincas éveiben vagyunk; a tanítási rendszer egy kissé zárdai ízü még, könyvtárak nincsenek, hogy megismertessék a fiatalságot a nemzeti irodalommal. Ők maguk alapítják meg az *olvasó társaságot*, az ifjú Jakab Elek és a későbbi nagy historikus, Kőváry László, lapot is szerkeszt: az *Ébredő-t*, később a *Remény-t*. Történelmi kor ez: Wesselényi megbízottja viszi hetenként a kollégiumba a *Törvényhatósági Tudóstársók* három példányát. Tíz-tizenöt református és unitárius ifjú összeül egy nagy terembe papírral, íróttal és tintával. Egyikök fennhangon olvassa, a többiek írják. Néha egész éjen át tart a „gyönyörűségés munka“.

A gyönyörű munka, mely az ifjakra és Jakab Elekre vár, nagy időknek kezdete. Gál Kelemen mindig a kor világa mellett mutatja meg hősét, a kis diákot, akiben ébrednek a nemzeti szellem, a jogászt, aki tanul, szász tanulókat tanít magyarul és leltári kutatásokat is végez. Erdély multját tanulmányozva, szorgalmasan gyűjtve az adatokat. Eljönnek a hősi idők is, melyekben Jakab Elek és társai „jó keresetüket nyolc krajcár napidíjjal és tekintélyes társadalmi állásukat, melynek révén Kolozsvár előkelő családaihoz szabad bemenetelük volt, huszársággal cserélték fel s rendre 150 ló istállójának szemetét kellett takarítaniok. Szinte eseményszámba ment s gyűjtőlag hatott barátaikra, akik követték ezt a példát s pár hét alatt a kolozsvári század létszáma teljes volt“.

A hősi idők után szomorú idők következnek. Elzáratás, internálás, a hatalommal szemben hazafias ellenállás és passzív rezisztencia, emiatt pedig sok nélkülözés. De nemcsak Jakab Eleket, hanem korát is jellemzi — és Gál Kelemen ezt különös érzéssel tudja ábrázolni —, hogy a lelkesedést mégsem vesztette el ennek a kornak a magyarsága. Jakab Elek sem. Szánt, vet, dolgozik kis földjén és tanulmányozza Erdély történetét. Farkas György esperes és Mikó Imre buzdítására tudományos munkáját folytatja, Mikóval együtt gyűjti a történelmi emlékeket, újra éleszteni igyekeznek az elalélt erdélyi színeszetet és irodalmat, elkezdik az erdélyi történelmi adatok közlését, kiadják a *Vadrózsákat* és megalapítják az *Erdélyi Múzeumot*. Jakab Elek sokoldalú munkája mellett nem feledkezik meg a templomépítés, iskolafejlesztés feladatairól sem. Tevékenysége a politikára is kiterjed; nemcsak a székely telepedés kérdéseivel foglalkozik, hanem ami a kiegyezés idejében még ritka volt, a román-magyar közeledés gondolatával is.

Húsz évet tölt Jakab Elek Kolozsvárt s mikor a kiegyezés után a Bécsben lévő magyar levéltárat és az Erdélyben lévő kancelláriai levéltárat a Budapesti Országos Levéltárban egyesítik, Budapestre jön és az erdélyi iratokat ő rendezi. Az Országos Levéltár erdélyi osztályának belső rendszere és külső alakja egyaránt elárulja a gyakorlati levéltárnok hozzáértő munkáját. Gál

Kelemen mint lelkes és járatos kalauz vezet végig bennünket Jakab Elek széleskörű munkáján, mely *sohasem volt pusztán szakmunka és sohasem volt kizárólag egyházi érdekű buzgalom*, hanem mindig *sub specie aeternitatis* pergett le.

Jelentős nemcsak az unitáriusokra, hanem az egész magyarságra az a tanulmány, melyben Jakab megírta a magyaroknak az angol, az amerikai és a lengyel unitáriusokkal való érintkezését. Ezek a kapcsolatok az egész magyarság sorsát befolyásolták, még ha látszólag csak az unitáriusokat érintették is.

Művelődéstörténeti tanulmányain kívül minket különösen érdekelnek Jakab Elek *iskolaügyi tanulmányai*. Tagja a budai elemi és polgári iskolai tanácsnak, tanulmányozza a budai főgimnázium történetét és a tanulságokat levonva tanácsot ad hittestvéreinek arra, hogyan fejlesszék főgimnáziummá a kolozsvári, algimnáziummá a székelykeresztúri és reális irányúvá a tordai iskolát. Sűrgeti a tordai és kolozsvári iskola történetének megírását, hogy így mintegy a múlt feltárása által is tudatossá váljék az erdélyiek előtt, mely iskolának milyen jövőt szab hagyományja. (A tordai gimnázium történetét Varga Dénes írta meg 1907-ben, a kolozsváriét Gál Kelemen 1935-ben. Mindkét mű gazdag és értékes forrása az erdélyi neveléstörténetnek.)

A Néptanítók Lapjában és külön számos tanügyi tanulmánya jelent meg. Az *unitáriusok nevelés- és tanrendszerében* arra a kérdésre felel, hozzájárultak-e az unitáriusok valamivel a mai fejlett nevelési és oktatási rendszerhez (Néptanítók Lapja, 1884.) Ismerteti az unitáriusok háromféle iskoláját: a *trividiást*, a *klasszikai* és a *felső vagy akadémiai fokot*. Az egész rendszerrel így foglalja össze a véleményét: „Mai szemmel nézve primitív, szegényes, a tanítási módszer hiányos, hosszadalmas és az anyanyelv teljesen hiányzik. Ez a kor hibája, ami a klasszikus műveltség iránti hódolatból származik. De nemes és követésreméltó sajtósága: a vallásosság és erkölcsösség s a magasztos erények és nagy jellemek iránti lelkesülés és idealizmus“.

A papi tisztség betöltéséről olyan tisztult nézetei vannak, melyek minden egyházra nézve érvényesek. A templomi szószéket a nemzeti irodalom versenytársának nézi s ő is azt tartotta, hogy a jó papnak holtig kell tanulni és nem szabad korától elmaradnia.

Különösen értékes az a kép, melyet Gál Kelemen Jakab Eleknek a kiengyezés utáni kultúrpolitikájáról rajzol. Ebben a korban az állam kezdte irányítani az iskolákat, s ezt sok iskola fenntartó hatósága nem szívesen látta mert az egyház jogaiba való beavatkozásnak minősítette. A kormány megkövetelte a *programmadást*, az erdélyi reformátusok és unitáriusok azonban éveken át megtagadták. Jakab Elek mérséklően hatott erre az ellenállásra, arra hivatkozva, hogy ami jó, azt nyugodtan át lehet venni. A programmadást és a programmértekezés írását annál inkább, mert ezt a kormány a poroszoktól vette át, azoknál pedig sok magyar ifjú tanult az elmúlt időkben.

A monográfia, melyet Gál Kelemen egy nagy ember élet- és jellemrajzá-
nak szánt, a szerző átfogó nézése alatt kiszélesedett és Erdély egyik letűnt művelődési korszakának kitűnő képét adja, emlékezésül a multa és biztosításul a jövőre.

Kemény Gábor.